

OSMAN NEVRES DİVANI'NDA “VATAN” KAVRAMI

Yrd. Doç. Dr. Belde AKA*

ÖZ: 19. yüzyılda yaşamış ve eser vermiş olan Osman Nevres, klasik şiir geleneğini sürdüren şairlerdendir. Devrin önemli şiir topluluğu olan Encümen-i Şuara'da yer almadığı bilinen Nevres, kaynaklarda “vatan şairi” olarak anılır. Sakız'da doğmasına rağmen hayatının büyük bölümünü Bağdat'ta geçiren şairin Divanı'nda vatan kavramını konu edindiği “vatan” redifli üç gazel bulunmaktadır. Ayrıca şairin “vatanın”, “hubb-ı vatan”, “vatan diyü”, “vatana”, “vatanperver”, “vatan söyler ağlarım” redifli birer şiiri daha vardır. Vatan, sözlüklerde kişinin doğup büyüdüğü memleket, yurt anlamıyla yer alır. Divan şiiri geleneğinde ise vatan, sözlük anlamından çok sevgilinin bulunduğu ve yaşadığı yer anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin semtini vatan olarak gören âşık/ şair oradan uzakta kendini gurbette görmüştür. Bu yazıda Osman Nevres'in vatan konulu şiirlerinden hareketle “vatan”ı nasıl ele aldığı, bu kavramla neyi kastettiği, varsa Divan şiiri geleneğinden farklılıkları ortaya konulacaktır. Böylelikle değişimin yaşandığı bu dönem Divan şiirinde “vatan” anlayışında bir dönüşüm olup olmadığı Osman Nevres'in şiirlerinden yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile toplumunda gözlemlenen zihniyet değişiminin şiire nasıl yansdığı sorusuna da “vatan” kavramı yoluyla cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, 19. yüzyıl, Osman Nevres, vatan.

The Concept of “Homeland” in Divan of Osman Nevres

ABSTRACT: Osman Nevres, who lived and produced his works in the 19th century, is one of the poets that pursued the classical poetry tradition. It is known that Nevres did not join “Encümen-i Şuara” which is one of the most important poem community of that era, and he is also known as “homeland poet”. Although he was born in Chios Island, he spent most of his life in Baghdad and wrote three lyric poems mentioning the concept of homeland with redif of “homeland (vatan)” in his Divan. On the other

* Çağ Üni., Fen- Edebiyat Fak., TDE Böl., beldeaka@gmail.com

hand, the poet has other poems with the redif of “vatanın”, “hubb-ı vatan”, “vatan diyü”, “vatana”, “vatanperver”, and “vatan söyler ağlarım”. In dictionaries, homeland is defined as a place where a person was born and lived. However, unlike the meaning in dictionaries, in the Divan poem tradition, homeland is used as the place where the beloved lives. Poet/ lover sees the place that his beloved lives in as homeland, and he sees himself as in the foreign land away from that place. In this paper, it will be mentioned that how Osman Nevres handled “homeland” in his poems related to homeland, what he means by using this concept, and the differences with Divan poem tradition if there are. Thus, this paper aims to determine if there is a transformation in the understanding of homeland in Divan poem on the basis of Osman Nevres’ poems. Moreover, this paper seeks an answer for the question of how mentality change in the Ottoman Empire and society in the 19th century are reflected on the poem through the concept of homeland.

Keywords: Divan poetry, 19th century, Osman Nevres, homeland.

Giriş

19. yüzyıl şairlerinden Osman Nevres 1820–1821 yıllarında Sakız Adası’nda doğmuştur. Rum asıllı bir ailenin çocuğu olan Nevres, sekiz dokuz yaşlarında satın alınıp bir süre okutulduktan sonra Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa’ya takdim edilmiştir. Paşa, onu talim ve terbiye ettirmiş; Farsçanın yanı sıra şiir ve inşa bilgilerini de öğrenmesini sağlamıştır. Kitabet mesleğine 1836–1837 tarihlerinde Bağdat Valiliği’nde başlayan şair, bu mesleği Bağdat ve çevresinde uzun yıllar devam ettirmiştir. Bu sürede aynı zamanda şiirle de ilgilenmiştir. 1852 yılında Diyarbakır tahrirat kâtipliğine getirilen Nevres’in, orada hayli sıkıntı çektiği ve İstanbul’a dönmeyi arzuladığı bilinmektedir. Şair, İstanbul’a dönme fırsatı yakalayamasa da 1858 yılında Irak ve Hicaz Orduları Muhasebeciliği’ne tayin edilmesiyle tekrar Bağdat’a yerleşir. Bu görevinde uzun süre kalan Nevres, zaman içinde Bağdat’ta yaşadığı türlü olumsuzluklar nedeniyle İstanbul’da kendisi için uygun bir iş talep eder. 1871–1872 ortalarında şair hakkında mesleki dedikodular çıkar ve Şumnu’ya gönderilir. Bir yıldan az bir süre orada kaldıktan sonra azledilen şair, yaşadıkları yüzünden bunalıma girer; hatta akli dengesini kaybeder. Özenle tedavi edilen Nevres, 1874 yılında son görevi olan Zaptiye Nezareti Mektupçuluğu’na tayin edilir. Kısa bir süre sonra hastalığı tekrar nüksedince görevinden tamamen ayrılmak zorunda kalır. 1876’da ise vefat eder (Kaya 2010: 27–35; Serdaroğlu 2007: 57).

Döneminin şiir topluluğu Encümen-i Şuara’da yer almayan Nevres, klasik şiir anlayışını devam ettiren şairlerdendir. Buna rağmen şiirlerinde zaman zaman şekil ve muhteva değişikliklerine rastlanmaktadır. Örneğin;

Osmanlı toplum hayatına sonradan dâhil olan vapur, telgraf gibi unsurlar Osman Nevres'in şiir dilinde kendine yer bulmuştur. Şairin vapuru âşığın kimyası, telgrafın tellerini ise sevgilinin saçıyla ilişkilendirmesi yeni mazmunların doğmasına yol açmıştır (Özgül 2006: 274–275). Bu yönüyle Nevres, 19. yüzyılda klasik şiirden modern şiire geçme gayretlerinin ara devrelerinden birinde karşılaşılan, kendine has dikkatler ve itina taşıyan bir şair olarak değerlendirilebilir. Klasik ve modern şiir ikiliği içinde Nevres, yavaş fakat doğru yolda gelişen bir şiir anlayışının ilk önemli isimlerinden- dir (Özgül 1999: 58).

Osman Nevres'in farklı şehirlerde geçen zor hayatı, şiirlerinde “vatan” kavramını sıklıkla kullanma nedenini de açıklar niteliktedir. Sakız'da doğan, yaşamının büyük bölümünü Bağdat'ta geçiren şairin Divanı'nda vatan kavramını konu edindiği “vatan” redifli üç gazel bulunmaktadır. Ayrıca şairin “vatanın”, “hubb-ı vatan”, “vatan diyü”, “vatana”, “vatanperver”, “vatan söyler ağlarım” redifli birer şiiri daha vardır. Şairin vatana ilişkin kelimeleri redif olarak kullandığı gazelleri, onun vatan hakkındaki duygu ve düşüncelerini en iyi açıklayan örnekler olduğu için yazıda özellikle bu gazeller incelenip değerlendirilecektir.

Arapça bir kelime olan “vatan”, sözlüklerde kişinin doğup büyüdüğü veya yaşadığı memleket, yurt anlamındadır (Devellioğlu 2001: 1139; Şemseddin Sami 2011: 1493). Bir kimsenin vatani, kullanıldığı anlama göre, bir ülke, il, kent veya köy olabilir. Bu anlamıyla vatan insanda duygu ve bağlılık hissi uyandırabilir ve bunlar klasik edebiyatta sık sık ifadesini bulur (Lewis 1993: 332). Eldeki bilgilere göre, Divan edebiyatında vatan kavramı, redif olarak ilk defa Ahmedî tarafından kullanılmıştır. Ahmedî, Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra saltanat mücadelesine giren şehzadelerden Emir Süleyman'ın yanında yer almış; gerek iç mücadele gerekse Timur ordularının istilası ile vatanın düştüğü durumu, “vatan” redifli şiirinde yansıtmıştır (Birinci 1998: 50). Divan şiirinde vatan söz konusu edildiğinde hayatının büyük bölümünü sürgünde geçiren ve gurbet duygusunu şiirlerine yansıtan Cem Sultan'ın da anılması gerekmektedir. Cem Sultan “vatan” redifli gazelinde vatan özlemini ve orayı tekrar görmek istediğini içten bir söyleyişle dile getirmiştir (Engin 2006: 21–22). Söz konusu kelimenin şiirde siyasi anlamda yer alması ise 19. yüzyılda olacaktır. Nitekim bu yüzyılda Namık Kemal'in vatan kavramını manzum ve mensur eserleri yanında makalelerinin de temel konusu olarak belirlemesi onun “vatan şairi” olarak anılmasını sağlayacaktır.

Divan şiiri geleneğinde vatan kavramı, öncelikle âşık için daha çok sevgilinin bulunduğu ve yaşadığı yeri ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Divan şairinin vatani, sevgilinin “kûy”u; yani yaşadığı yerdir. Mahalle,

köy, yurt, sokak anlamlarına gelen “kûy” âşık için oldukça önemlidir. Âşık daima oraya ulaşmak ve oradan ayrılmamak ister (Pala 2009: 280). Sevgilinin bulunduğu yer dışında kendini gurbette hissedenden âşık bu nedenle kendini “garip” olarak nitelendirir. Vatanında olmasına rağmen gurbet hissi yaşayan âşığı yersiz yurtsuz hissettiren şey, sevgiliden ayrı olmasıdır. Osman Nevres, aşağıdaki beytinde vatanının sevgilinin “kûy”u olduğunu şöyle dile getirir:

Ârzû-yı vatan etmem vatanım kûyundur

Bedel etdim heves-i kûyuna hubb-ı vatani (Kaya 2010: 508, g. 313/7).

“Vatan arzusunda bulunmam; vatanım senin bulunduğun yerdir. Semtinin hevesine vatan sevgisini değiştirdim.”

Vatan arzusunda bulunmayan; sevgilinin semtine ulaşma isteğini vatan sevgisine tercih eden şair, başka bir beytinde ise sevgilinin bulunduğu yer uğruna vatani terk edip derbeder olduğunu söyler:

Benden özge güzelim söyle ser-i kûyun için

Terk kılmuş vatanın der-ber-der olmuş kimdir (Kaya 2010: 369, g. 48/3)

“Güzelim, benden başka semtin için vatanımı terk edip derbeder olan kimdir, söyle!”

Osman Nevres, “vatan” redifli bir gazelinin matla beytinde ise sevgilisi olmadan vatanın gamlı bir yer olduğunu ifade eder:

Sensiz dil-i garîbe gam-âbâddır vatan

Kûyunla âşinâ olana yâddır vatan (Kaya 2010: 477, g. 253/1)

“Sensiz garip gönlüme vatan gamlı bir yerdir. Senin semtinle aşına olan vatani hatırlar.”

Sevgilinin yokluğunda gönlünü “garip” sıfatıyla vasıflandıran şair için vatan gam yeridir; sevgilinin bulunduğu yere aşına olan insan ancak vatanını hatırlayacaktır. Osman Nevres böylelikle sevgilinin “kûy”u ile “vatan” arasında doğrudan bir ilgi kurmaktadır. “Yâd” kelimesi tevriyeli olarak “yabancı” anlamıyla düşünüldüğünde, ikinci mısra “Senin semtini vatan edinene asıl vatani yabancıdır.” manası da kazanmaktadır. Beyitteki bu anlamla şair, sevgilinin kûyunu gerçek vatanından üstün tutmuş olur. Bu birkaç örnek dışında Osman Nevres, şiirlerinde vatani daha çok yaşanan toprak parçası anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Nitekim şiirinin devamında şair “vatan”ı gurbet tezadından hareketle tarif eder:

*Gurbetde âh kim düşeli dâm-ı zillete
Bildim ki kayd-ı gussadan âzâddır vatan*

“Âh ki gurbette hakirlik tuzağına düşeli, bildim ki vatan keder bağından kurtulmuştur.”

Beyitte, gurbeti tuzakla ilişkilendiren şair, vatanı ise bu tuzaktan kurtuluş olarak görmektedir. Vatanından uzakta alçaklık tuzağına düşen Nevres'e göre vatan kederin olmadığı bir yerdir. Bu nedenle vatan yerle bir olsa dahi gurbetten daha üstündür:

*Etme yıkılsa da vatanın gurbet ihtiyâr
Zîrâ yıkılsa da yine âbâddır vatan*

“Vatanın yıkılsa da gurbete gitmeyi seçme; zira vatan yıkılsa da yine bayındır.”

*Şaire göre gurbet derdi, ciğer yakan yara gibidir:
Nisbetle derd-i dâg-ı ciğer-sûz-ı gurbete
Gamlansa her ne denlü yine şâddır vatan*

“Gurbetin ciğer yakan yarasının derdine nispetle vatan her ne kadar gamlansa yine de mutludur.”

*Nevres dem urma dil-keşi-i Çîn ü Rûm'dan
Ger ehl-i 'aşk isen sana Bağdâd'dır vatan (Kaya 2010: 477, g. 253)*

“Nevres, Çin ve Anadolu'nun gönül çekiciliğinden dem vurma! Eğer aşk ehli isen sana vatan Bağdat'tır.”

Şairin gazelinin makta beytinde açıkça dile getirdiği üzere bu gazelinde “vatan” kavramıyla hayatının büyük bölümünü geçirdiği Bağdat'ı kastetmektedir. Nevres'in özellikle Diyarbakır'da görevi nedeniyle kaldığı dönemlerde kendini vatanından uzakta hissetmesi de bununla ilişkilidir:

*Vatandan dîr u cânândan cüdâ ahbâbdan mehcûr
Gam u endûh-ı gûnâ-gûn ile meşhûndur gönlüm (Kaya 2010: 442, g.187/6)*

“Vatandan uzak, sevgiliden ve dostlardan ayrı; gönlüm türlü türlü keder ve gamla dolu!”

Diyarbakır'da bulunduğu sırada Bağdat'ı özlediği ve orayı vatanı olarak gördüğü anlaşılan şair, aşağıdaki beytinde “dâr-ı gurbet” tamlamasıyla Diyarbakır'ı; “semt-i vatan” tamlamasıyla ise Bağdat'ı işaret eder:

*Dâr-ı gurbetde mezelletle harâb olmuş iken
Yine semt-i vatana yüz tutup âbâd olduk (Kaya 2010: 413, g.129/3)*

“Gurbet yerinde hor görülerek harap olmuş iken, yine vatan semtine yüz tutup sevindik.”

Şairin vatanını Bağdat olarak görmesi, vatana ilişkin yazdığı tüm gazeller için geçerli değildir. Yaşadığı zor yıllar nedeniyle yer yer duygusal ve zihinsel bakımdan karışıklıklar görülen şairde vatan ve gurbet kavramlarının zaman zaman iç içe geçtiği, mesela vatan olarak gördüğü Bağdat’ı gurbet olarak da algılayabildiği, doğduğu yer olan Sakız’dan ise hiç bahsetmediği görülebilmektedir (Kaya 2010: 153).

Şair bir beytinde hiç istemese de Şumnu’ya gidişini oranın da vatan toprağı olmasıyla açıklar ve vatandır diyerek Şumnu’ya hareket eder:

Yüz çevirdik yine Şumnu’ya vatandır diyerek

Özledik köhne bahârını çemendir diyerek (Kaya 2010: 421, g. 146/1)

“Vatandır diyerek Şumnu’ya yüz çevirdik (yöneldik); çimendir diyerek köhne baharını özledik.”

Osman Nevres’in beytinde yer verdiği “vatandır diyerek” ifadesinden, vatan kavramıyla Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet alanı içerisinde yer alan toprakları nitelediği anlaşılmaktadır.

Şairin vatanla ilgili kelimeleri redif olarak belirlediği gazellerini ise konu olarak iki grupta incelemek mümkündür. Buna göre, Nevres’in vatanın o anki durumunu gözler önüne serdiği gazelleri ile gurbette olmanın verdiği duygu yoğunluğuyla vatana olan sevgisini ve özlemine dile getirdiği gazellerini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Köleliğini unutmayaarak bir hürriyet-perver, vatansaver ve hatta meşrutiyetçi olan şair, ömrünün büyük bölümünü İstanbul dışında geçirdiği için devletin içinde bulunduğu hâli daha kolay fark eder (Özgül 1999: 45–46). Nevres, “vatan” redifli aşağıdaki gazelinde vatanın hâlini ortaya koyarken karamsar bir görüntü çizer:

Uğramış gibi bir efsâneye âvâre vatan

Âh derdim diyip âh eyler arar çâre vatan

“Başiboş vatan boş ve saçma sözlere uğramış gibidir. ‘Âh derdim’ diyip âh eyleyerek çare arar.”

İyi idare edilmeyen vatan başiboş kalmıştır ve Nevres’e göre vatanı bu durumdan kurtarmak için ne vatan evlatları ne de devletin ileri gelenleri yardım etmektedir:

Çekmiş ebnâ-yı vatan dâmen-i hubbundan elin

Yeri var etse giribânını sad pâre vatan

“Vatanın çocukları sevgi eteğinden elini çekmiş. Vatan, yakasını yüz parça etse yeridir.”

*Bir yüz aklığını görmez mi ricâl-i vatanın
Kala mı baht-ı siyâhım gibi kara vatan*

“[Vatan] Vatanın ileri gelenlerinin bir yüz aklığını görmez mi? Vatan kara bahtım gibi [hep] kara mı kalsın?”

*Ne felek yâr ne ebnâ-yı vatan yâver ana
Çâre kimden arasın derdine bî-çâre vatan*

“Ona ne felek dost ne de vatanın evlatları yardımcıdır. Çaresiz vatan derdine kimden çare arasın?”

*Yine âfet-zede-i sadme-i seyl-i gam olup
Açdı Nevres dil-i zâra yeni bir yara vatan* (Kaya 2010: 465, g. 230)

“Vatan yine gam selinin belasıyla afetzede olup, Nevres’in ağlayan gönlüne yeni bir yara açtı.”

19. asır Osmanlı Devleti'nin hemen her kurumuyla bozulup yozlaştığı ve yıkılma sürecini yaşadığı bir dönemdir. Bu yüzyılda artık devletin dayandığı askeri-teokratik temel sarsılmış, ordu inzibatsızlık ve mağlubiyetler sonucunda nüfuz ve itibarını kaybetmiştir. Avrupa'da inkılâp ve milliyetçi hareketlerin zaferi Osmanlı Devleti'nin irki ve dini birlikten mahrum halk kitleleri arasında türlü tezahürler doğurmuştur. İslami esaslar bu kitleler arasında toplayıcı bir bağ olmak şöyle dursun, ayırıcı bir sebep haline gelmiştir. Buna devletin içindeki idaresizlik, bilgisizlik, memurların menfaat düşkünlüğü yüzünden oluşan emniyetsizlik ve düzensizlik de katılmıştır (Abadan 2006: 39). Devlet 1789 Fransız İhtilali'nin yarattığı milliyetçilik akımının etkilerini azaltmak ve bünyesinde barındırdığı toplulukları “vatan” bilinciyle bir arada tutmak adına 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı, 1856'da ise Islahat Fermanı'nı ilan etmiş olsa da beklentiler gerçekleşmemiş ve devletin birlik ve düzeni sağlanamamıştır. Nitekim 19. yüzyılın bu huzursuz yıllarında şairlerini kaleme alan Osman Nevres'in vatanı âh edip yakasını parçalayan, gam seline kapılmış bir afetzede olarak nitelemesinin sebepleri tarihsel arka planda aranmalıdır. Bu bağlamda şairin “vatanın” redifli gazeli de benzer bir içerik arz etmektedir:

*N'oldu bilmem ki kederlendi zülâli vatanın
Vermez oldu semer-i neş'e nihâli vatanın*

“Bilmem ne oldu ki vatanın saf suyu bulandı; fidanı neşe meyvesi vermez oldu.”

*‘Âlemi vâhimeye saldı hevâ-yı şarkî
Esmiyor n’oldu kapandı mı şimâli vatanın¹*

“Şarkın havası âlemi kuruntuya saldı. Esmiyor ne oldu, vatanın kuzeyi mi kapandı?”

*Bakdım âyîne-i tasvîre te’emmülle bu şeb
Pek mükedder görünür sûret-i hâli vatanın*

“Bu gece iyice düşünerek suret aynasına baktım. Vatanın hali pek kederli görünüyordu.”

*Gâh pâ-mâl-i keder gâh dil-i âzürde-i gam
Kalmadı bâr-ı gama gayrı mecâli vatanın*

“Bazen kederin ayakaltında çiğnenmiş bazen gamla incinmiş gönül! [Bu halde] Vatanın artık gam yükünü [çekmeye] mecali kalmadı.”

*Şimdi hep kan akıyor su yerine çeşminden
Âh ey dil ki harâm oldu helâli vatanın*

“Gözünden su yerine hep kan akıyor şimdi; ah ey gönül ki vatanın helali haram oldu.”

Osman Nevres’in beytinde vatanın gözünden su yerine kan aktığını söylemesi, 19. asrın önde gelen şairi Leskofçalı Galip’in Namık Kemal’in Hürriyet Kasidesi’ne de ilham kaynağı olan kıt’asını hatırlatması yönüyle önemlidir. Galip son iki mısrası “*Olup mecrûh peykân-ı kazâdan tâ’ir-i devlet/ Dem-â-dem hûn akar çeşmim gibi şehbâl-i milletden*” (Yıldız 2003: kıt’a 6) şeklinde olan kıt’asında devletin o dönemki ahvali nedeniyle gözü gibi milletin de sürekli kan ağladığını dile getirir. Söz konusu benzerlik, 19. asırda kimi şairlerin artık devletin ve milletin durumuna kayıtsız kalamadıklarının ve şiire siyasetin kapılarını açtıklarının da bir göstergesidir. Bu bağlamda 19. asırdan itibaren “vatan” kelimesindeki romantik mananın terk edilip “anayurt” karşılığının kullanılması dikkate değerdir (Özgül 2006: 324).

Osman Nevres, “vatanın” redifli gazeline şöyle devam eder:

*Câm-ı zerrîni dahi kaldı hazef-pâre gibi
Nâz ederken sır-ı fagfûra sifâli vatanın*

¹ Kayahan Özgül, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri* adlı çalışmasında şairin bu beyitte 1287/1871 tarihli Londra Konferansı’nı kastediyor olabileceğini söyler (Özgül 1999: 131).

“Vatanın çömleği Çin porselenine naz ederken, altın kadehi bile çanak parçası gibi kaldı.”

*Oldu her yana şerer-pâş-ı telâş âteş-i gam
Giderek dâg oluyor dilde hayâli vatanın*

“Gam ateşi her yana telaş kıvılcımları saçar oldu. Vatanın hayali gönülde giderek yara oluyor.”

*Var ümîdim ki esip yine nesîm-i ikbâl
Büsbütün zâ'il olur gerd-i melâli vatanın*

“Yine ikbal rüzgârının esip vatanın [üzerindeki] sıkıntı tozunu büsbütün sona erdireceğinden ümitliyim.”

*Mahv olur hâdise dag olsa da bir cünbiş ile
Birleşip himmet ederlerse ricâli vatanın*

“Vatanın ileri gelenleri birleşip gayret ederlerse hadise dağ [gibi] olsa da bir hareketle mahvolur.”

Yümn-i tedbiri ile âsaf-ı 'âlî-ka'bın

Görürüz kadrini elbet yine 'âlî vatanın (Kaya 2010: 426–427, g. 157)

“Yüce vezirin tedbirinin uğuru ile vatanın itibarının yükseldiğini elbet yine görürüz.”

Osman Nevres'in gazelinin son beytinde “âlî” vezir sıfatıyla kastettiği, o dönemde Boğazlar ve Karadeniz sorunu üzerine toplanan Londra Konferansı'nı imzalayan Âlî Paşa olmalıdır (Özgül 1999: 133). Şair, Âlî Paşa'nın tedbiriyle vatanın yine eski itibarına kavuşacağını ümit etmektedir.

Şair “vatana” redifli gazelinin makta beytinde ise vatanın derdine deva olacak bir vatandaş olmadığından yakınır:

*Bir vatandaş zuhûr etmedi hayfâ Nevres
Ki murâd üzre 'ilâc eyleye derd-i vatana* (Kaya 2010: 481, g. 261/5)

“Nevres, yazık ki vatanın derdine beklendiği gibi ilaç olacak bir vatandaş çıkmadı.”

Osmanlı coğrafyasını kendine vatan kabul eden Nevres, aynı toprak parçası üzerinde yaşadığı insanları vatandaş olarak nitelendirir ve vatanını seven insanların yurdun bu kötü durumunda yaşadıklarını “vatan-perver” redifli şiirinde şöyle dile getirir:

*'Aceb mi olsa dirhem çehre-i zerd-i vatan-perver
Ki ebnâ-yı vatandır füzûn derd-i vatan-perver*

“Vatanseverin sararmış yüzü gümüş para gibi (bembeyaz) olsa şaşılır mı? Vatanını sevenin derdini arttıran vatanın evlatlarıdır.”

*Vatan nâmûsunu ikmâl için i'lâ içündür hep
Livâ-efrâzi-i 'azm-i felek-gerd-i vatan-perver*

“Vatanseverin dünyayı dolaşan azminin bayrağını dalgalandırması hep vatan namusunu korumak ve yüceltmek içindir.”

*Bunu şöhret vefâ-yı 'ahde sevk etmiş anı gayret
Samuel olmaz o yolda hem-âverd-i vatan-perver*

“Bunu, şöhret onu gayret sözünde durmaya sevk etmiş. O yolda Samuel vatanseverin savaşta eşi/dengi ol(a)maz.”

*Kimi rütbe kimi mesned için gavgâ eder ancak
Vatançündür bütün pür-hâş ü nâverd-i vatan-perver*

“Kimi rütbe kimi makam için kavga eder ancak vatanseverin bütün savaş ve kızgınlığı vatan içindir.”

*Olur hubb-ı vatançün bilse ger cân vermenin zevkin
Felâtun-ı Sikender seyr-i şâkird-i vatan-perver²*

“İskender’in yoldaşı Eflatun, vatan sevgisi için can vermenin zevkini bilse vatanseverin öğrencisi olur.”

İskender, Divan şiirinde zeki, akıllı, kudret ve kuvvet sahibi olması yönüyle yer alır. Aristo tarafından yetiştirilen İskender yirmi yaşında hükümdar olmuştur. Yunanistan’ı fethettikten sonra İran’a hücum ederek Anadolu, Suriye, Mısır, İran ve Hindistan’ı zaptetmiştir. Oradan Çin’e geçerek âb-ı hayatı aradığı rivayet edilmektedir. Bu nedenle beyitte “Felâtun” diye bahsedilen Aristo olmalıdır. Çünkü İskender’ seyrinde refakat eden Aristo’dur (Onay 2009: 252–253).

*Vatançün halk olunmuş i'tikâd eyler ser ü mâli
Ölür vermez haleb nâmûsuna merd-i vatan-perver*

“Vatanını seven yiğit, canın ve malın vatan için yaratıldığına inanır; ölür de vatanın namusuna haleb getirmez.”

Yine her zerresi bir mihr-i 'âlem-tâb olur Nevres

² Beyitin anlamı göz önünde bulundurulduğunda, ikinci mısranın “Felâtun-ı Sikender-seyr şâkird-i vatan-perver” şeklinde okunması daha uygun görünmektedir.

Vatan yolunda berbâd olsa da gerd-i vatan-perver (Kaya 2010: 383, g. 73)

“Nevres, vatanseverin toprağı vatan yolunda yele gitse de yine her zerresi âlemi aydınlatan bir güneş olur.”

Osman Nevres'in vatansever bu uğurda ölse bile toprağının her bir zerresinin dünyayı aydınlatan güneş gibi olduğunu söylemesi, vatan yolunda ölmenin kutsallığına işaret eder.

Osman Nevres'in buraya kadar incelenen gazelleri gerçekçi ve toplumsal bir bakış açısıyla daha ziyade vatana dair sorunları içerirken “vatan” redifli bir diğer gazelinde vatan sevgisi ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda gazel, şairin vatana dair bireysel sevgi ve özlemine içermesi yönüyle farklılık arz eder:

*Cûş eyleyip mahabbet-i dîrîne-i vatan
Mevc-âver oldu bahr gibi sine-i vatan*

“Vatanın eski sevgisi coşup, vatanın sinesi deniz gibi dalgalandı.”

Vatanın 19. asırdaki huzursuzluğunu denizin dalgalanmasına benzetilen Nevres, bu durumu vatanın eski âdetlerinin terk edilmesine bağlar:

*Efsûs kim te'âkub edip birbirin bida'
Metrûk kaldı 'âdet-i pîşîne-i vatan*

“Yazık ki sonradan ortaya çıkan (durumlar) birbirini takip edip vatanın önceki âdeti terk edildi.”

Vatanın o günkü durumu geleceğinin de habercisidir:

*Müstakbeline sûret-i hâlidir âyine
Eyler irâ'e şenbeyi âzîne-i vatan*

“Bugünün görüntüsü geleceğine aynadır. Vatanın cuması, cumartesinin gelişini işaret eder.”

Vatanın hâli her ne kadar ümit vermese de onu koruyacak olan insanın gönlündeki vatan sevgisidir:

*Mâdâm kim tılsım-ı mahabbet kilididir
Mahrûzdur her âyine gencîne-i vatan*

“Mademki sevgi tılsımı [vatanın] kilididir. Her gönül, vatan hazinesini saklar.”

Nevres'e göre, millet vatanını sevdikçe vatan aynası aydınlanacaktır:

*Hubb-ı vatandır âyinesi çeşm-i milletin
Tavzîh eder bu sûreti âyine-i vatan*

“Milletin gözünün nuru vatan sevgisidir. Bu görüntüyü vatan aynası aydınlatır.”

*Etmez metâ’-ı gurbete ragbet vatan-perest
Dîbâ-yı Çîn’dir ehline peşmîne-i vatan*

“Vatanımı gerçekten seven gurbet malına ragbet etmez. Vatanın sade elbisesi vatansevere Çin’in ipekli kumaşı gibidir.”

*Yegrekdir efser-i nev-i fagfûrdan bana
Hem-cinsim ile köhne sifâlîne-i vatan*

“Bana vatandaşım ile vatanın köhne çanağı Çin fağfurunun yeni tancından iyidir.”

*Nevres humâr-ı gurbete meyl etmem olsa da
Leb-rîz-i zehr bâde-i dûşîne-i vatan (Kaya 2010: 462, g. 224)*

“Nevres, vatanın dün geceki şarabı ağzına kadar zehirle dolmuş olsa da gurbet sabahının mahmurluğuna meyletmem.”

Osman Nevres gazelinde, vatan sevgisini millet ve vatandaş kavramlarından hareketle işlemiştir. Gazelde Divan şiirinde sıklıkla telmih unsuru olarak yer alan Çin ipeği ve porseleninin vatana dair eşyalar olan “aba kumaşı” ve “çanak” unsurlarıyla karşılaştırılmalı olarak kullanılması dikkati çekmektedir. Bu kıyaslamayla aynı zamanda vatanın yoksulluğuna da işaret edilmektedir.

Vatan sevgisinin şairin hayatında her şeyden önemli olduğunu ise “hubb-ı vatan” redifli gazeli ortaya koyar:

*Takarrür eyledi ezberimde hubb-ı vatan
Birinci mes’eledir defterimde hubb-ı vatan*

“Vatan sevgisi zihnime yerleştiğinden beri defterimde birinci meseledir.”

*Coşar deniz gibi çeşmim telâtum etdikçe
Dilimde gayret-i millet serimde hubb-ı vatan*

“Gönlümde millet gayreti, başımda vatan sevgisi dalgalandıkça gözüüm deniz gibi coşar.”

*Takallübât-ı fekle halel-pezîr olmaz
Elest mâyesidir gevherimde hubb-ı vatan*

“Vatan sevgisi (yaradılış) özümde Elest mayasıdır. Dünyadaki değişmeler ona halel getirmez.”

*Harâm oldu bana mey âb-ı Kevser olsa dahi
Temessül eylemese sâgarımda hubb-ı vatan*

“Kadehimde vatan sevgisi şekillenmese şarap bana kevser suyu bile olsa haram olur.”

*Cihâna bakmam eger cennet olsa da Nevres
Telâtum etmese çeşm-i terimde hubb-ı vatan* (Kaya 2010: 464–465, g. 229)

“Nevres, vatan sevgisi yaşlı gözümde dalgalanmasa cennet bile olsa cihana bakmam.”

Görüldüğü üzere şair, vatan sevgisini hayatındaki en önemli mesele olarak addetmekte; hatta bu sevginin Elest bezminden itibaren yaradılışına işlendiğini dile getirmektedir. Nevres, gazelinde bu sevgiyle gönlünde her zaman millet için çalışma isteği bulunduğunu söylemektedir.

“Vatan söyler ağlarım” redifli gazelinde ise şairin gurbette vatan özlemi içinde olduğu anlaşılmaktadır:

*Geldikde yâda yâr vatan söyler ağlarım
Oldukça dide zâr vatan söyler ağlarım*

“Sevgili hatıra geldikçe vatan diye ağlarım. Gözlerim yaş dolar, vatan diye ağlarım.”

*Bülbül kudûm-ı gül ile mesrûr u hande-zen
Ben mübtelâ-yı hâr vatan söyler ağlarım*

“Bülbül gülün gelişiyile [açılmasıyla] sevinçli ve gülerken; ben dikene tutkun vatan der ağlarım.”

*Çıkmaz gönüldedir vatanın şevki rûz u şeb
Pinhân u âşikâr vatan söyler ağlarım*

“Vatanın arzusu gece gündüz gönüldedir, çıkmaz. Gizli ve açık [bir şekilde] vatan diye ağlarım.”

*Ey hem-vatan firâk-ı vatan yakdı bağrımı
Tâ gözde eşk var vatan söyler ağlarım*

“Ey vatan daş, vatan ayrılığı bağrımı yaktı. Gözde gözyaşı var, vatan der ağlarım.”

*Nevres diyâr u yâr firâkıyla sîneyi
Gördükçe dâg-dâr vatan söyler ağlarım* (Kaya 2010: 450, g. 201)

“Nevres, yüreği yurt ve yâr özlemiyle yaralı gördükçe vatan diye ağlarım.”

Şair, gazelinin matla beytinde sevgili ile vatani arasında bir ilgi kurar ve devamında vatandan ayrıyken gece gündüz ağladığını, bu nedenle bağrının yanık, gözlerinin yaşlı olduğunu ifade eder. Son beytinde ise hem sevgiliden hem yurdundan uzakta olduğunu yineler.

Şair “vatan diyü” redifli gazelinde ise vatandan ayrı olması yönüyle kendini “ney”e benzetir. İnsan bazen vatan sevgisi (hubbü’l-vatan) ve sıla özlemiyle ney gibi ağlayıp inler. Gurbet hüznü ve sıla özlemi bulunan ney ve insan bu noktada birleşirler. Vatan özlemiyle ağlayıp inleyen insanın sesi, neyin feryâdını çağırıştırır (Zavotçu 2009: 724). Nasıl ki ney ana vatani olan sazlıktan ayrılmışsa, Osman Nevres de vatanından ayrı düşmüştür:

*Bağrın delik delik edip inler vatan diyü
Âvâre ney görün neler eyler vatan diyü*

“Bağrımı delik delik edip vatan diye inler. Avare neyi görün [ki] vatan diye neler eyler.”

Üflemeli bir çalgı olan neyin üzerinde yedi delik bulunur. Şair, hüsn-i talil yoluyla neyin üzerindeki bu delikleri vatan diyerek bağrını delmesine bağlamaktadır. Aşağıdaki beyitte de neyin yakıcı nağmeleri vatanından ayrı oluşuyla ilişkilendirilmektedir:

*Ayrıldı mı o da vatanından benim gibi
Düşmüş oda yanar saçar ahker vatan diyü*

“O da benim gibi vatanından mı ayrıldı? Ateşe düşmüş yanar, vatan diyerek kor saçar.”

Vatan hasretiyle yanıp tutuşan yalnızca ney değildir. Şaire göre meylar de “vatan neyler” diye kan olmuştur:

*Şimden girü harâm değil mi hayâl-i ‘ayş
Meyler kan oldu çatladı neyler vatan diyü*

“Bundan sonra eğlenme hayali haram değil mi? Meyler kan oldu, neyler vatan diye çatladı.”

Şair şarabın rengini hüsn-i talil yoluyla vatan uğruna kan olması şeklinde ifade etmektedir. Bu hâlde artık eğlence hayali bile haramdır. Şairin

vatan diyerek döktüğü kanlı gözyaşlarıyla dolu gözleri de kan dolu bir kadehi anımsatmaktadır:

*Çeşmimi bir piyâle-i pür-hûn sanır gören
Kan ağladıkça dide-i sâgar vatan diyü*

“Kadeh [gibi olan] gözlerim kan ağladıkça, gözlerimi gören kan dolu bir kadeh sanır.”

Eğlence meclisinde ney ve meyler artık vatan diyerek coşmakta; şairin âhı vatan derdiyle boğazında düğümlemektedir:

*Nây-ı gelûda beste kalır âh-ı sûz-nâk
Geldikçe cûşa nây ile meyler vatan diyü*

“Ney ile meyler vatan diye coştukça, yakıcı âh[ım] ney [gibi] boğaz[ım]da düğümlezip kalır.”

*Gör neydeki mahabbeti kim ser verip yine
Durmaz döner miyânede bî-ser vatan diyü*

“Neydeki sevgiyi gör ki başını verip yine başsız hâlde ortada vatan diyerek durmaz döner.”

*Gül kangı yüzle gülsün açılısın ki ‘andelîb
Olmuş hem-âşiyân-ı semender vatan diyü*

“Gül hangi yüzle gülsün açılısın ki bülbül vatan diye semenderle aynı yuvadadır.”

Vatan sevdasını gül ile bülbül hikâyesine telmih yoluyla aktaran şair, bülbülün vatan diyerek semender gibi ateşte yandığına işaret eder. Bindiği üzere güle âşık olan bülbül, gül bahçelerini mesken tutmuştur; fakat beyitte bülbül gülden daha üstün gördüğü vatanın hasretiyle artık ateşi kendine yuva edinmiştir.

*Nevres vatançün eylemeye mi cihânı terk
Terk-i hayât kıldı nice er vatan diyü* (Kaya 2010: 478-479, g. 201)

“Nice er vatan diye hayatı terk etti. Nevres vatan için dünyayı terk eylesen mi?”

Osman Nevres’in “vatan” kavramına redif olarak yer verdiği ve bu kavrama nasıl baktığını en iyi şekilde ortaya koyan gazelleri ile divanında “vatan” kavramını ele aldığı diğer beyitlerinde vatan kelimesiyle kurduğu tamlamalar da rastlanmaktadır. İncelenen beyitlerde vatanla kurulan tamlamalar şöyledir: “semt-i vatan” (1), “hubb-ı vatan” (10), “zevk-i vatan” (1), “kadr-i vatan”(1), “terk-i vatan”(1), “ârzû-yı vatan” (1), “firâk-ı vatan”

(1), “muhabbet-i dîrîne-i vatan” (1), “sîne-i vatan” (1), “âdet-i pîşîne-i vatan” (1); “âzîne-i vatan” (1); “gencîne-i vatan” (1), “âyîne-i vatan” (1), “peşmîne-i vatan” (1), “sifâlîne-i vatan” (1), “bâde-i dûşîne-i vatan” (1), “ebnâ-yı vatan” (3), “ricâl-i vatan” (1), “râh-neverd-i vatan” (1), “gerd-i vatan” (1), “çehre-i zerd-i vatan” (1); “verd-i vatan” (1), “bâdiye-gerd-i vatan” (1), “derd-i vatan” (1). Bu tamlamalar arasında en fazla “hubb-ı vatan”ın kullanılmış olması, şairin şiirlerinde “vatan sevgisi” temasının ağır bastığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Osman Nevres’in “vatan” konusunu işlediği gazelleri ve beyitlerinde, bu kavramı Divan şiiri geleneğine uygun olarak sevgilinin bulunduğu yerle ilişkilendirdiği beyitlerin yanında daha çok “yaşanılan yer, yurt” anlamıyla kullandığı görülmektedir. Hayatının büyük bölümünü gurbette geçiren şair, “vatan” redifli iki gazeli ile “hubb-ı vatan, vatan söyler ağlarım, vatan diyü” redifli gazellerinde vatana duyduğu sevgi ve özlemi dile getirmiştir. Bununla birlikte Nevres’in vatanın o anki hâlini gözler önüne serdiği; bu durumdan duyduğu acı ve endişeyi dile getirdiği “vatan, vatanın, vatana, vatan-perver” redifli gazelleri diğer vatan temalı şiirlerinden farklılık arz etmektedir. Bu şiirler yıkılma sürecini yaşayan devletin edebiyata nasıl yansıdığını göstermeleri bakımından da dikkate değerdir. Şair, sevgilinin semtinden ayrı kalmasından ziyade vatanından uzak olması nedeniyle acı ve ıstırap çeker; sürekli gözyaşı döker. Divan şiirinde, âşğın sevgilinin yokluğunda içinde bulunduğu durumu benzer kelimelerle tasvir etmesi gelenek dâhilindedir; fakat Osman Nevres artık sevgilinin değil yaşadığı yerin özlemiyle “vatan diye ağlar”, gurbet diyarında bağı yazar. Bu bağlamda şairin vatana dair yazdığı şiirlerinde kelimenin sevgilinin bulunduğu yer anlamından yurt anlamına dönüştüğü söylenebilir. Aynı zamanda Nevres’in vatani o dönemki durumundan kurtarmak için bir vatandaşın yetişmediğini dile getirmesi, “vatandaş” kavramının da şiirde siyasi anlamıyla kullanıldığını göstermektedir. Şair, vatandaş kelimesiyle din, dil, ırk ayrımı yapmadan –o dönemde Osmanlı Devleti ve aydınlarının yaklaşımına uygun olarak- aynı toprak üzerinde yaşayan insanları kastetmektedir. Kendisi de Sakız’da doğan, daha sonra köle olarak satın alınan şairin doğduğu yerden hiç bahsetmeyip, yaşadığı ve görev yaptığı Osmanlı şehirlerini vatani olarak görmesi ve bu bilinçle şiirini kaleme alması, onun vatandaşlık algısının bir göstergesidir. Böylelikle, 19. asırda şiirin “vatan, millet, devlet, hürriyet” gibi kelimelerin siyasi anlamlarına kapı açmasıyla girdiği değişim sürecine Osman Nevres’in söz konusu gazellerinin de örnek oluşturacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz (2006), “Tanzimat Fermanı'nın Tahlili”. *Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz.: Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 37 – 65.
- BİRİNCİ, Necat (1998), “Namık Kemal'den Önce Şiirimizde Vatan Teması Üzerine”, *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri, 27-28 Nisan 1998*, Haz.: Metin Akar vd., Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Yay., Kıbrıs, s. 47 -58.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2001), *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- ENGİN, Sedat (2006), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- KAYA, Bayram Ali (2010), *Osman Nevres ve Divanı (İnceleme – Metin)*, Akçağ Yay., Ankara.
- LEWIS, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- ONAY, Ahmet Talât (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü – Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, H Yay., İstanbul.
- ÖZGÜL, Kayahan (1999), *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, MEB Yay., İstanbul.
- _____ (2006), *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, Hece Yay., Ankara.
- PALA, İskender (2006), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul.
- SERDAROĞLU, Vildan (2007), “Nevres, Osman”, *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, s. 57-58.
- Şemseddin Sami (2011), *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yay., İstanbul.
- YILDIZ, Ahmet Hamit (2003), *Leskofçalı Galip, Hayatı, Dönemi, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- ZAVOTÇU, Gencay (2009), “Ney'in Öyküsü ve Dîvân Şiirinde İşlenişi”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, s. 719-751.